

Mintautas Gutauskas
Vaiva Daraškevičiūtė
Gianluca Cuzzo
Danutė Bacevičiūtė

GAMTOS TRANSFORMACIJOS

modernybė ir antropocenas

GAMTOS TRANSFORMACIJOS

modernybė ir antropocenas

Mintautas Gutauskas
Vaiva Daraškevičiūtė
Gianluca Cuzzo
Danutė Bacevičiūtė

GAMTOS TRANSFORMACIJOS

modernybė ir antropocenas

MONOGRAFIJA

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2021

Monografiją apsvartė ir rekomendavo spaudai Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba (2021 m. sausio 15 d., protokolas Nr. 250000-TP-1).

Moksliniai recenzentai:

doc. dr. Jolanta Saldukaitytė (Vilniaus Gedimino technikos universitetas)

prof. dr. Audronė Žukauskaitė (Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

Monografijoje pateikiamas tyrimas, atliktas įgyvendinant projektą „Gamtos transformacijos vėlyvojoje modernybėje: ontologiniai ir antropologiniai matmenys“ (Vilniaus universitetas) pagal nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-MOD-17-5.

Lietuvos
mokslo
taryba

Knygos leidimą parėmė Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Viršelyje – Sičuanu provincija, sojos terasos, Kinija, 2011. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka

ISBN 978-609-07-0670-1 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0671-8 (skaitmeninis PDF)

<https://doi.org/10.15388/vup-book-0019>

© Sudarymas, Mintautas Gutauskas, 2021

© Mintautas Gutauskas, 2021

© Vaiva Daraškevičiūtė, 2021

© Gianluca Cuozzo, 2021

© Danutė Bacevičiūtė, 2021

© Vilniaus universitetas, 2021

TURINYS

Ivadas / 7

I dalis

Modernybės gamtos pabaiga ir antropocenas / 19

MINTAUTAS GUTAUSKAS

1. Kas yra gamtos pabaiga? / 28
2. Naujųjų laikų modernybė: modernus protas ir gamtos užvaldymas / 37
3. Vėlyvoji modernybė: socialinė tvarka ir gamtos kontrolė / 44
4. Antropocenas: kontrolės praradimas, nauja epocha ir nauja savivoka / 55
5. Kontrolės konfigūracijos: zoologijos sodas nuo reprezentacijos iki Nojaus arkos / 73

II dalis

Tarp gamtos ir fikcijos. Apie (ne)įvykusias slinktis / 105

VAIVA DARAŠKEVIČIŪTĖ

1. Kaip baigiasi gamta? Nostalginiai naratyvai ir rezistenciniai modeliai / 107
2. „Menas tapo gamta, o gamta – menu“ / 137
3. Antropoceno estetika: tarp anestezės ir *aesthesis* / 170

III dalis

Odradeko nuotykių. Gamta, kultūra, šiukšlės / 191

GIANLUCA CUOZZO

1. Atliekos, išstūmimo struktūra. Netvarumas ir metafizinis blogis / 197
2. Heideggeris: neveikiančių įrankių analitika ir naujasis *Unheimliche* / 205
3. Nuo melancholijos prie restauravimo *praxis* / 221

IV dalis

Etikos sferos ribų išsiplėtimas: atsakomybė už gamtą / 235

DANUTĖ BACEVIČIŪTĖ

1. Gamtos pabaiga ir Kanto žmogus kaip paskutinis gamtos tikslas / 239
2. Ekologinė krizė ir asketizmo praktikos technikos amžiuje / 268
3. Antropoceno etika: naujų paradigų paieška / 283

Literatūra / 307

Summary / 327

Ivadas

Šiandien neįmanoma kalbėti apie modernybę, nekalbant apie antropoceną, o kalbant apie antropoceną nederėtų pamiršti modernybės. Iš tikrųjų, galima fiksuoti, kad modernybės problematika teoriniuose diskursuose pasitraukė į šalį, o antropocenas užėmė jos vietą. XX amžiaus pabaigoje dar buvo galima drąsiai sakyti, kad gyvename vėlyvosios, brandžiosios, globaliosios modernybės arba, priešingai, postmodernybės epochoje, o diskusijos dėl modernybės ir postmodernybės dar buvo gana gyvybingos. Dabar atrodo, kad šios diskusijos jau nebe tokios aktualios, po truputį grimzta užmarštin, o dabarčiai netinka nei modernybės, nei postmodernybės sąvokos. Aktualybe tapo antropocenas. Kodėl taip nutiko? Kas nutiko modernybei? Kas nutiko mums? XXI amžiaus antrame dešimtmetyje prasidėjo tikras antropoceno diskursų, naratyvų, pasakojimų, istorijų antplūdis. Tai sąlygojo gamtos transformacijos. Klimato kaita, planetos tarša, rūšių nykimas tapo filosofine problema, o filosofija, savo ruožtu, siūlo savas perspektyvas. Naujai pasirodę antropoceno diskursai turi diagnostinę ir programinę dalis. Visi jie pasakoja, kaip „mes čia atsidūrėme“, „kas kaltas“ ir „kur link einame“. Krizė ir nykimas yra visų diskusijų fonas, kuris skiriasi nuo iš didžiojo pasakojimo išsivadavusios postmodernybės džiaugsmo. Būtent modernybė, jos eksploatacinis santykis su gamta, jos siekis „tapti gamtos valdovu ir šeimininku“ ir centre esantis Žmogus yra didieji kaltininkai, o daugelio diskursų programos skelbia, kad reikia išeiti anapus modernybės, ją palikti ir pamiršti. Programiniu aspektu modernybė atrodo žlugęs reikalas ir ateities jau niekas nesieja su modernybės tvarka. Antropocenas pasirodo ne tik kaip naujas epochos įvardijimas, bet ir kaip naujo diskurso, net naujo mąstymo pažadas. Antropoceno mąstymas turėtų įveikti gamtos ir kultūros priešpriešą, žmogaus antropocentriškumą, suformuoti perspektyvą tapti kažkuo kita. Naujas žmogus turėtų gyventi ne pajungdamas kitas gyvas būtybes savo reikmėms, bet save suvokdamas simbiotiiniuose ir simpoetiniuose santykiuose su jomis. Tačiau ar galime greitai išeiti anapus modernybės? Ar galime ją palikti ir pamiršti? Išstumti ją iš

dėmesio lauko ir laikinai pamiršti galime. Tačiau tai nereiškia, kad tap-
sime nuo jos nepriklausomi. Priešingai, jei ją pamiršime, nebegalėsime
suvokti, kiek dar esame modernūs, o kiek jau nebe. Antropocene mo-
dernybė niekur nedingo, ji tik fragmentavosi ir pasitraukė iš dėmesio
centro. Nors ji nefigūruoja programų ateities planuose, tai dar nereiškia,
kad ji išnyko kaip požiūrio prielaidos, kaip rėmai, kurie formuoja ir kreipia
mūsų klausimus apie gamtą ir save pačius. Ši knyga kaip tik ir norėtų
„priminti“ modernybę, atskleisti, kiek ji vis dar veikia mūsų mąstymo
prielaidose, mūsų siekiuose įveikti ją pačią. Manytume, kad modernybę
ir antropoceną produktyviau nagrinėti ne kaip atskiras epochas, kurių
viena keičia kitą, bet kaip tikrovės, glaudžiai susijusias genetiniu ryšiu.
Modernybę ir antropoceną jungia genetinė sąsaja. Šioje knygoje pasi-
rinkta genealoginė-hermeneutinė prieiga leidžia pamatyti, kad gamtos
transformacijos nėra vien fizinės. Reikia kelti klausimą, kokia gamta
transformuojasi, kokios gamtos pabaigą skelbė vėlyvoji modernybė, su
kokia gamta turime reikalą antropocene? Kiek gamtos transformacijos
priklauso nuo mūsų prielaidų, lemiančių gamtos sampratą, vaizdinius
ir santykius su gamta? Be abejo, nereiškia manyti, kad gamta yra savava-
liškas žmogaus gaminy. Jos būtis žmogus nepagamina, tačiau tai, kaip
jis elgiasi su gamta ir kokias pasaulines savo veiklos pasekmes išgyvena,
priklauso nuo mūsų nuostatų ir įsivaizdavimų apie ją. Dabartiniai po-
kyčiai verčia kvestionuoti modernybėje nusistovėjusias savaimę supran-
tamybes. Gamtos transformacijos verčia kelti klausimus, kiek „žmonių
pasaulis“ dar lieka žmonių pasaulis, o „gamtos pasaulis“ – gamtos? Kiek
pati gamta dar lieka tikrovė, o kiek – „hibridas“, utopija, vieta, kurion
grįžti motyvuoja nostalgija? Kas antropocene yra pats žmogus sužalo-
tos ir nykstančios gamtos akivaizdoje? Ar ir kaip galėtų būti įgyvendinta
žmogaus atsakomybė už jo techninės veiklos poveikį klimato kaitai, bio-
įvairovės nykimui, atsakomybė už ekosistemos pusiausvyrą palaikančių
gamtos išteklių išsekvojimą? Ar pati atsakomybės už ir prieš gamtą idėja
nėra modernybės projekto rezultatas?

Pirmoji šios knygos dalis „Modernybės gamtos pabaiga ir antropo-
cenas“ kaip tik ir yra skirta priminti modernybę bei panagrinėti, kokie

vėlyvosios modernybės elementai vis dar veikia nūdieniame pasaulyje. Pradedama nuo modernybės ir antropoceno sankirtos taško – gamtos pabaigos. 1989 m. Billo McKibbeno diagnozuota gamtos pabaiga – gamtos kaip nuo žmogaus nepriklausomos jėgos išnykimas – vėlyvojoje XX amžiaus pabaigos modernybėje ir XXI amžiaus antropocene interpretuojama skirtingai. Fiziniu požiūriu gamtos pokyčiai skiriasi tik mastu, tačiau interpretaciniu – įvyksta lūžis. Vėlyvojoje modernybėje, kaip diagnozuoja Anthony Giddensas, gamtos pabaiga reiškė gamtos paklusimą kontrolei, „socialiai organizuoto žinojimo keliamiems reikalavimams“, „vidujai refleksyvinėms modernybės sistemoms“. Atrodytų, žmonija, taikydama technologijas, galutinai įveikia, užvaldo ir pajungia gamtą, o tai rodo gamtos eksploatavimo ir kontroliavimo mastai. Tačiau antropocene viskas pasikeičia – kontrolę pakeičia nekontroliuojamos pasekmės, proto tvarką – krizė, žmonijos racionalumą – geologinė jėga. Kaip pereinama nuo žmogaus kaip gamtos valdovo ir šeimininko prie žmogaus, kuris save atpažįsta kaip nekontroliuojamos savo veiklos pasekmes? Kokia kontrolė yra prarandama? Kaip keičiasi savivoka kontrolės praradimo akivaizdoje? Kas lemia tokį interpretacinį lūžį? Aiškinantis šiuos klausimus, siekiama tirti ne fizinius procesus, bet prielaidas, leidžiančias vienam požiūriui atsirasti, o kitam išnykti. Laikomasi požiūrio, kad gamtos pabaiga, kurią įgalina modernybė, daugiausia priklauso nuo modernybės gamtos sampratos. Pirmiausia aiškinamasi, kas būdinga modernybės gamtai ir konstatuojama, kad baigiasi būtent moderni gamta, kurios pavidalas konstituojasi sekuliarioje gamtos ir kultūros opozicijos perspektyvoje. Norint dar geriau suprasti pokyčius interpretacinėje plotmėje, atsigręžiama į du svarbiausius modernybės santykio su gamta šaltinius. Trumpai primenami pagrindiniai naujųjų laikų modernybės momentai, parodantys, kaip susiformuoja žmogaus kaip „gamtos valdovo ir šeimininko“ požiūris. Prielaidų analizė veda prie René Descartes'o ir Immanuelio Kanto epistemologinių nuostatų ir Edmundo Husserlio bei Martino Heideggerio atskleistų gamtos tematizavimo ir suišteklavimo procesų. Tada pereinama prie Giddenso vėlyvosios modernybės, kurios vienas bruožų ir yra gamtos pabaiga.

Atskleidžiami svarbiausi vėlyvosios modernybės santykių su gamta formuojantys momentai: iš Descartes'o atėjusi nuostata, kad mąstymo, sprendimų ir veiklos pagrindas glūdi pačiame mąstančiajame subjekte; refleksyvumu grindžiamas aplinkos, erdvės ir laiko pertvarkymas; ateities kolonizavimas ir rizikų skaičiavimas; patirties sekvestravimas kaip tai, kas įgalina gamtos ir kultūros atskyrimo palaikymą ir gamtos problemų išstūmimą už saugios kasdienybės lauko. Galiausiai pereinama prie antropoceno analizės. Antropoceno diskursų, naratyvų, istorijų esama labai įvairių, tačiau knygoje šį įvairovė apribojama juos analizuojant tik santykio su modernybe aspektu. Kadangi kontrolė yra esminis gamtos pabaigos sampratą formuojantis dalykas, antropoceno analizėje jai taip pat skiriama daugiausia dėmesio. Siekiama pasiaiškinti, kokie svarbiausi modernybę sukrečiantys kontrolės praradimo veiksniai slypi pačioje modernybėje. Remiantis Bradeno Allenby ir Danielio Sarewitzo išskirtais technologijų lygmenimis, parodoma, kad kontrolės praradimo priežastys yra ne tik taip ir nesuvaldyta gamta, bet ir pačios modernybės produktai – sudėtingos technologijų infrastruktūros. Nagrinėjama ir pačios epochos – antropoceno – samprata ir jos prielaidos. Tai, kad žmonija imama suprasti kaip geologinė jėga, signalizuoja svarbų dalyką – ją apibrėžia ne idėja, dvasia, mąstymas, bet jos materialūs pėdsakai Žemės paviršiuje. Kodėl įvyksta toks pokytis? Laikomasi prielaidos, kad tokiai sampratai rėmus paruošė pati modernybė. Nūdienę krizę sukėlę žmogaus veiklos produktai ir atliekos, vartojimas ir šiukšlės moderniai žmogaus sampratai nebuvo reikšmingi ir nebuvo žmogų apibrėžiantys dalykai. Tačiau dabartinę krizę sukėlė ne tik šeiminingas santykis su gamta, pavertęs ją išteklių šaltiniu, bet ir nedėmesingumas tam, kas neatrodė esminga. Būtent nekontroliuojamos veiklos atliekos, kurias liudija oro sudėties pokyčiai, planetos masto tarša, tampa tuo, kas žmogų verčia pasijusti geologine jėga, kuri, kaip teigia Timothy Clarkas, vos geba save atpažinti ir konstituojasi kaip savo veiklos pasekmė. Bus laikomasi minties, kad antropocenas – žmogaus amžius – reiškia ne tik žmogaus galią keisti aplinką, bet ir negalią susidoroti su savo veiklos pasekmėmis. Antropocene žmogų konstituoja ne idėja ir valinga, kryp-

tinga, planuojanti veikla, bet pasekmės, atliekos ir jų akumuliacija. Tai naujas savęs aptikimo pagal pėdsakus būdas, tai savivoka, kurios esmę sudaro ne žmogiškos savybės – mąstymas, savimonė, bet tai, kas joms priešinga. Krizės atmosfera ir nauja savivoka skatina ieškoti būdų, kaip palikti modernybės šeiminingą požiūrį: kaip tapti kažkuo kitu, kas galėtų gyventi kitaip, save suprasti ne kaip valdovą ir šeiminingą, bet per santykius su kitomis gyvomis būtybėmis? Šie klausimai bus aptarti kitose dalyse svarstant etikos, vizualumo, šiukšlių problematiką. Tačiau prieš pereinant prie naujų temų, imamasi atvejo analizės. Laikantis prielaidos, kad antropocene lokaliai koegzistuoja įvairūs požiūriai, atliekant konkrečios srities – zoologijos sodo – analizę atskleidžiama, kaip moderniosios mąstymo ir aplinkos tvarkymo gijos tęsiasi ir šiandien. Remiantis Michelio Foucault heterotopijos samprata, analizuojamas zoologijos sodas vėlyvosios modernybės, „gamtos pabaigos“ sąlygų kontekste. Pirmiausia nagrinėjami suspenduoti, neutralizuoti ir apverstai gamtiniai santykiai zoologijos sode kaip heterotopijoje ir trys skirtingos zoologijos sodo paradigmos – žvėrynas, sistemos reprezentacija ir Nojaus arka. Daugiausia dėmesio skiriama Nojaus arkos paradigmai, nes ji atskleidžia pasikeitusius santykius su gamta – gamtos vartimą heterotopijomis. Zoologijos sodas parodo, kaip toliau formuojasi modernybės gija – rūšių ir jų arealų gelbėjimo misija, sujungianti gamtos likučius ir zoologijos sodus į vieną tinklą. Antropocene laukinė gamta nebėra vientisa teritorija, ji virsta heterotopijų tinklu, o skirtumai tarp laukinės gamtos likučių ir zoologijos sodų vis labiau nyksta. Pabaigai imamasi anatomicinio teatro – žirafos skerdimo Kopenhagos zoologijos sode atvejo. Jame atskleidžiami skirtingų zoologijos sodo funkcijų – pramogos, mokslinių tyrimų, edukacijos, gamtosaugos, gamtos kontrolės ir rizikų skaičiavimo – konfliktai, atveriantys mūsų prieštarigus santykius su tuo, ką vadiname laukine, nuo žmogaus nepriklausančia gamta.

Monografijos dalyje „Tarp gamtos ir fikcijos. Apie (ne)įvykusias slinktis“ tyrinėjama gamtos ir fikcijos sąsaja bei jos konfigūracijos modernybėje ir antropocene. Viena vertus, siekiama išsiaiškinti prielaidas, kurios modernybės raidoje lėmė fiktyvių gamtos pavidalų formavimąsi,

o iš kitos pusės svarstoma šiuolaikinio meno įtaka reprezentuojant antropoceną ir konstruojamais ateities vaizdiniais prisidedant prie naujos gamtos sampratos pagrindimo. Kaip pažymi modernybės teoretikai, vienas iš šios epochos bruožų yra modernėjimo ir pažangos naratyvu grįstas instrumentinis santykio su gamta pobūdis, įgalinamas technologijų. Vis dėlto šiandien tampa vis aiškiau, kad gamtos pabaigos (Giddensas) problematika koreliuoja su bendresnio lygmens transformacijomis, kai pažeidžiamas šiuolaikinio žmogaus tikrovės pagrindas, o racionalus ir aiškią struktūrą numatantis buvimo modelis, nepaisant tariamo jo efektyvumo, yra tapęs nepakankamu ir neveikiančiu. Remiantis Heideggeriu, parodoma, kad gamtos eksploatavimo priegai oponuojanti rezistentinė laikysena gali būti apibrėžiama per tam tikrą dialektiką, kuri įima prieštaringas – nostalgijos gamtai ir modernėjimo – intencijas. Šiuo požiūriu naujo aktualumo įgauna Jeano Jacques'o Rousseau filosofinė pozicija, kurios analizė leidžia pamatyti koreliaciją tarp kritinio požiūrio į modernėjimą ir nostalginės nuostatos gamtos atžvilgiu. Atidžiau patyrinėjus Rousseau grįžimo į gamtą intenciją, pasirodo, kad šio imperatyvo orientyras yra ne grynasis gamtiškumas kaip toks, bet fiktyvus jo pavidalas. Kita vertus, šiuolaikinėje antropoceno perspektyvoje instrumentinė gamtos prieiga kvestionuojama nurodant būtinybę visų pirma formuluoti žmogaus sampratą. Remiantis šia prieiga analizuojama Bruno Latouro teorinė pozicija ir joje išsakytas kvietimas „grįžti į Žemę“, kuriuo apibrėžiami tokie reikalavimai kaip modernybės epochoje įtvirtintos binarinės gamtos ir kultūros skirties atmetimas ir žmogaus vietos tarprūšiniame gyvybės tinkle permąstymas. Kaip parodoma tekste analizuojamo meninio projekto pavyzdžiu, panašaus pobūdžio paradigminiai pokyčiai reikalauja nuoseklios įveikos, kuri būtų nukreipta į antropocentrinio modelio deaktyvavimą. Gamtos ir kultūros skirtis bei procesualus jos įveikos pobūdis išsamiau analizuojami meno kontekste. Atsispiriant nuo Giorgio Agambeno tezės „Menas tapo gamta, o gamta – menu“, susitelkiama į gamtos ir meno santykio profilius bei skirtingas gamtovaizdžio interpretacijas, kurias šiandienos diskurse formuluoja filosofai ir meno teoretikai. Remiantis Agambenu, pažymima, kad slinktis, niveliuojanti

perskyrą tarp meno ir gamtos, yra susijusi ne su objektyvia dalykų tvarka, bet steigiasi priklausomai nuo subjekto optikos ir jo poreikių nuolatos perkelti šią skirtį, vis daugiau dalykų priskiriant dirbtinybės sferai. Nors pokyčiai generuojami antropologinėje perspektyvoje, gamtiškumo ir dirbtinumo kontekstų persilieėjimas kelia nemažai įtampos, o minėtą slinktį išjudinantis postūmis sunkiai apčiuopiamas ir apmąstomas. Dėl šios priežasties produktyvu iškelti klausimą apie gamtovaizdžio, peizažo sampratą, kuri, kaip pasimato interpretuojant tokių autorių kaip Heideggeris, Ernstas Gombrichas, Thomas Mitchellas, Paolo D'Angelo, Simonas Schama, Philippe'as Descola ir kt. įžvalgas, apima itin platų tapatybių spektrą, o jos apibrėžimai varijuoja nuo gamtovaizdžio kaip estetinės kategorijos iki šios sampratos kvestionavimo, priskiriant jai tikrovės redukcijos ir vaizdą intenciją, arba iki pastarųjų dešimtmečių tendencijos grąžinti gamtovaizdžio sąvoką į kultūrinį diskursą, apibrėžiant ją daugiau planį, vizualumo rėmus peržengiantį procesą. Vizualinės prieigos aktualumas dar labiau išryškėja nagrinėjant antropoceno situaciją ir siekiant atsakyti į klausimą, kaip antropocenas, o sykiu šiuo terminu įvardijama visuotinės krizės padėtis patenka į mūsų akiratį? Panašiu rakursu antropoceno problemą analizuoja vizualumo teoretikai (Nicholas Mirzoeffas, T. J. Demos), atkreipdami dėmesį, kad, ieškant informacijos apie šiuolaikybeje vykstančius pokyčius, jų dinamiką ir poveikį, ypatingą reikšmę yra įgavęs estetikos veiksnys. Šioje perspektyvoje antropoceno estetika apibrėžiama per vizualumo veiksnį, atkreipiant dėmesį į jo priklausomybę nuo technologijų. Vis dėlto reikia pasakyti, kad antropoceno estetikos terminas pasižymi itin prieštaringomis konotacijomis ir panašu, kad tokia padėtis susiklostė dėl skirtingų estetikos sampratų, kuriomis remiamasi analizuojant antropoceno problematiką. Todėl greta pirmosios antropoceno estetikos prieigos, kai estetika traktuojama kaip negatyvus estetizacijos veiksnys, vykdančią anestetinę antropoceno redukciją ir reginį, šiandienos teoriniame diskurse susiduriame ir su priešinga pozicija, kai antropoceno estetika matoma visų pirma per jos sąsają su *aesthesis* matmeniu, taigi suprantant estetiką jau ne anestetine prasme, bet kaip pamatinio lygmens percepciją, įgalinančią jautrumą aplinkos atžvilgiu

(Maurizio Ferraris). Šioje estetikos perspektyvoje menui patikima svarbi užduotis reprezentuoti ir apmąstyti antropoceną kaip radikaliai kitokį aktualybės režimą.

Monografijos dalyje „Odradeko nuotykių. Gamta, kultūra, šiukšlės“ gamtos transformacijų problema tyrinėjama akcentuojant vėlyvosios modernybės visuomenei būdingą kompulsyvų vartotojiškumą ir jo koreliaciją su gamtinio pasaulio naikinimu. Todėl siekiama išsiaiškinti prielaidas, lemiančias gamtos kaip realybės pagrindo ir kriterijaus virsmą virtualybės, vaizduotės, vartojimo ir fantasmagorijų sritimi. Išryškinaamas kontrastas tarp gamtos pilnatvės, būdingos renesanso laikotarpiui, ir suniokotos gamtos, kurioje gyvename šiandien. Šiuo požiūriu ypatingą reikšmę įgauna šiukšlių fenomenas, aptariamasis remiantis Heideggerio nukreiptumo į tikslą (*wozu*) sampratą. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad, priešingai nei įrankiai, kuriuos Heideggeris apibrėžia kaip esančius poranka, šiukšlės yra tai, kas nėra-po-ranka (*Unzuhandenheit*), todėl šiukšlių nukreiptumas į tikslą suponuoja pasimetimo, nejaukos (*Unheimlich*) būseną. Kitaip tariant, susikuria Odradeko efektas: šio Franzo Kafkos personažo, pasirodančio trumpame apsakyme „Šeimos tėvo rūpestis“ („*Die Sorge des Hausvaters*“) (1917 m.), vardas pasitelkiamas nusakyti situacijai, kai deaktyvuojamas įprastinių nuorodų tinklas, o jo vietoje steigiasi nauja teleologinė struktūra. Visgi tyrime teigiama, kad naujumas šiame etape yra prieinamas tik retrospektyvaus judesio prasme (Walteris Benjaminas, „Apie istorijos sąvoką“ („*Über den Begriff der Geschichte*“), 1940 m.). Kadangi vėlyvosios modernybės tikrovė yra prieinama vien fragmentų pavidalu, tik praeities permąstymu besiremianti prieiga gali būti matoma kaip šiandien dar likusi galimybė. Iš kitos pusės, šis uždavinys sunkiai įgyvendinamas be tinkamo technologinio pamato, taigi galimą ekologinės krizės įveikos strategiją kviečiama suprasti per analogiją su restauravimo menu, kai jis traktuojamas kaip tokia *praxis*, kuri mobilizuoja kultūrinę atmintį ir grąžina prie rūpinimosi pasauliu.

Tad paskutinėje monografijos dalyje „Etikos sferos ribų išsiplėtimas: atsakomybė už gamtą“ dar sykį grįžtama prie modernybės ir antropoceno santykio permąstymo keliant klausimą, ar etikos sferos ribų išsi-

plėtimas, įvykęs įsisąmoninus žmogaus veiklos sukeltą ekologinę krizę, nėra modernybės projekto tąsa. Šiuo tikslu mėginama retrospektyviai iširti ryšį tarp Giddenso ir McKibbeno vėlyvosios modernybės mąstymui svarbiausios „gamtos pabaigos“ sąvokos ir Immanuelio Kanto žmogaus kaip „gamtos tikslo“ sampratos. Taip atsiskleidžia modernybės mąstyme glūdinti ambivalencija: žmogaus įsivaizdavimas esant gamtos tikslu veda prie gamtos kaip nepriklausomos jėgos sunaikinimo, o sykiu prisideda prie žmogaus sąmoningumo augimo ir steigia niekam nepreleidžiamą žmogiškąją atsakomybę. Kita vertus, teigiama, kad Kanto etinio subjekto įveikšminimui nepaprastai svarbi yra nekontroliuojamo gamtos gaivalo patirtis. Analizuojant ankstyvuosius Kanto tekstus, skirtus 1755 metų Lisabonos žemės drebėjimui, parodoma, kad modernaus subjekto siekis iškilti virš jam grėsmę keliančių gamtos gaivalų ir pastanga veiksmingai įgyvendinti savo moralinį pašaukimą gamtoje yra lydimi savojo pažeidžiamumo įsisąmoninimo. Todėl laikomasi prielaidos, kad atsakingo subjekto steigties problema ir pažeidžiamumo įsisąmoninimas tampa esminiais momentais, leidžiančiais kalbėti apie tiesiogines ir netiesiogines Kanto minties implikacijas antropoceno etikai. Manoma, kad antropoceno etikai kylančių iššūkių – iš vienos pusės – patiriamos betarpiško veikimo krizės, o iš kitos – pagundos kliautis vien technologiniu-vadybiniu ekologinių problemų sprendimu (geoinžineriniais projektais) – akivaizdoje kyla būtinybė atnaujinti atsakomybės subjekto steigties klausimo svarstymą. Kanto mintį apie atsakingo subjekto steigtį įkontekstinant globalioje technologizuotoje visuomenėje, analizuojamos Hanso Jonaso ir Ulricho Becko (pabrėžiančių viešosios politikos vaidmenį gerinant institucijų darbą), Latouro (atkreipiančio dėmesį į hibridinį kvazisubjektų ir kvaziobjektų pobūdį) ir Foucault (subjekto steigtį siejančio su savasties technikomis) pozicijos. Toks įkontekstinimas leidžia kalbėti apie atsakomybės subjekto steigtį ne orientuojantis į autonomišką moralinio subjekto veikimą ar pasaulio piliečio idealą, bet, priešingai, tokią steigtį, kuriai pažeidžiamumo patirtis yra tapusi esminga – atsakomybės subjektas neatsiejamas nuo sprendimo, priimamo neišsprendžiamoje situacijoje, nuo priklausomybės aplinkai ir rūpesčio ja,

o sykiu nuo kosmopolitizacijos, kuri pasirodo kaip priverstinė konfliktų ir prieštarų persmelkta tikrovė.

Knyga parašyta įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos projektą „Gamtos transformacijos vėlyvojoje modernybėje: ontologiniai ir antropologiniai aspektai“ nacionalinėje mokslo programoje „Modernybė Lietuvoje“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-MOD-17-5.

Kai kurie tyrimo rezultatai buvo publikuoti straipsniuose:

Bacevičiūtė, Danutė. „Environmental Ethics as an Ascetic Practice in the Age of Technology“, *Filosofia* 64, Torino: Mimesis, 2019, p. 69–78. DOI: <https://doi.org/10.13135/2704-8195/4060>

Cuozzo, Gianluca. „The Wasteland of Nature. Human Existence between Junk and Utopias of Reintegration“, *Religija ir kultūra* 14–15, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 30–43. DOI: <https://doi.org/10.15388/Relig.2014.14-15.10823>

Daraškevičiūtė, Vaiva. „Modernybė ir gamta: kur sugrįžti norėjo Rousseau?“, *Religija ir kultūra* 16–17, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, p. 64–77. DOI: <https://doi.org/10.15388/Relig.2015.5>

Daraškevičiūtė, Vaiva. „The End of Nature: Between Disenchantment of the World and New Mythologies“, *Filosofia* 64, Torino: Mimesis edizioni, 2019, p. 57–67. DOI: <https://doi.org/10.13135/2704-8195/4059>

Daraškevičiūtė, Vaiva. „Antropoceno estetika: tarp anestezės ir *aesthesis*“, *Athena: Filosofijos studijos* 14, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų instituto leidykla, 2019, p. 204–220.

Gutauskas, Mintautas. „Heterotopija zoologijos sodas ir modernus žirafos skerdimas Nojaus arkoje“, *Athena: Filosofijos studijos* 12, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų instituto leidykla, 2017, p. 160–185.

Gutauskas, Mintautas. „What is “The End of Nature”? Modernity and Ambivalent Heterotopias“, *Filosofia* 64 Torino: Mimesis, 2019, p. 41–56. DOI: <https://doi.org/10.13135/2704-8195/4058>

Padėkos kolegoms

Galime džiaugtis, kad dirbome palankioje aplinkoje – knygos idėjos buvo plėtojamos aktyviose diskusijose, konferencijose, seminaruose. Dėkojame Ritai Šerpytytei, Kristupui Saboliui, Audronei Žukauskaitei, Daliui Jonkui už diskusijas, vertingas įžvalgas, pastabas ir pagalbą organizuojant tarptautines konferencijas. Dėkojame Turino universiteto kolegoms, ypač Maurizio Ferraris ir Gaetano Churazzi. Dėkojame Arūno Sverdiolo seminaro dalyviams – Arūnui Sverdiolui, Jūratei Levinai, Nijolei Keršytei, Tojanai Račiūnaitei, Anetai Rostovskytei, Virginijui Gustui, Rūtai Marijai Vabalaitei, Eigirdui Gudžinskui, kurie pastabomis, klausimais, kritika padėjo išgryninti dalį šios knygos skyrių. Dėkojame Lietuvos mokslo tarybai už skirtą finansavimą.

Dėkojame monografijos recenzentėms Audronei Žukauskaitei ir Jolantai Saldukaitytei už atidų knygos perskaitymą ir vertingas pastabas.

Gamtos transformacijos: modernybė ir antropocenas. Monografija /
Autoriai: Mintautas Gutauskas, Vaiva Daraškevičiūtė, Gianluca Cuzzo,
Danutė Bacevičiūtė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021. – 336 p.

ISBN 978-609-07-0670-1 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0671-8 (skaitmeninis PDF)

Šiandien neįmanoma kalbėti apie modernybę, nekalbant apie antropoceną, o kalbant apie antropoceną, nederėtų pamiršti modernybės. Naujai pasirodę antropoceno diskursai pasakoja, kaip „mes čia atsidūrėme“, „kas kaltas“ ir „kur link einame“. Būtent modernybė, jos eksploatacinis santykis su gamta bei centre esantis Žmogus yra didieji kaltininkai, todėl skelbiamos programos išeiti anapus modernybės, ją palikti ir pamiršti. Tačiau ar galime greitai išeiti anapus modernybės? Išstumti ją iš dėmesio lauko galime, bet tai nereiškia, kad tapsime nuo jos nepriklausomi. Ši knyga kaip tik ir norėtų „priminti“ modernybę, atskleisti, kiek ji vis dar veikia mūsų mąstymo prielaidose, mūsų siekiuose įveikti ją pačią. Modernybę ir antropoceną produktyvu nagrinėti ne kaip atskiras epochas, kurių viena keičia kitą, bet kaip tikroves, glaudžiai susijusias genetiniu ryšiu. Knygoje pasirinkta genealoginė–hermeneutinė prieiga leidžia klausiti, kokia gamta transformuojasi, kokios gamtos pabaigą skelbė vėlyvoji modernybė, su kokia gamta turime reikalą antropocene? Kiek „žmonių pasaulis“ dar lieka žmonių pasaulis, o „gamtos pasaulis“ – gamtos? Kiek pati gamta dar lieka tikrovė, o kiek – „hibridas“, utopija, vieta, kurion grįžti motyvuoja nostalgija? Kas antropocene yra pats žmogus sužalotos ir nykstančios gamtos akivaizdoje? Ar ir kaip galėtų būti įgyvendinta žmogaus atsakomybė už jo techninės veiklos poveikį klimato kaitai?

Dailininkė *Jurga Tėvelienė*

Lietuvių kalbos redaktorė *Gražina Indrišiūnienė*

Vertėja į anglų kalbą *Greta Kaikarytė*

Maketuotoja *Nijolė Bukantienė*

Vilniaus universiteto leidykla, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Knygos internete knygynas.vu.lt

Mokslo periodikos žurnalai zurnalai.vu.lt

17,88 aut. l. Tiražas 400 egz.

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

Leidinio spaudos lankų popierius *Munken Lynx* 90 g/m²

Šiandien neįmanoma kalbėti apie modernybę, nekalbant apie antropoceną, o kalbant apie antropoceną, nederėtų pamiršti modernybės. Naujai pasirodę antropoceno diskursai pasakoja, kaip „mes čia atsidūrėme“, „kas kaltas“ ir „kur link einame“. Būtent modernybė, jos eksploatacinis santykis su gamta bei centre esantis Žmogus yra didieji kaltininkai, todėl skelbiamos programos išeiti anapus modernybės, ją palikti ir pamiršti. Tačiau ar galime greitai išeiti anapus modernybės? Išstumti ją iš dėmesio lauko galime, bet tai nereiškia, kad tapsime nuo jos nepriklausomi. Ši knyga kaip tik ir norėtų „priminti“ modernybę, atskleisti, kiek ji vis dar veikia mūsų mąstymo prielaidose, mūsų siekiuose įveikti ją pačią. Modernybę ir antropoceną produktyvu nagrinėti ne kaip atskiras epochas, kurių viena keičia kitą, bet kaip tikroves, glaudžiai susijusias genetiniu ryšiu. Knygoje pasirinkta genealoginė-hermeneutinė prieiga leidžia klausti, kokia gamta transformuojasi, kokios gamtos pabaigą skelbė vėlyvoji modernybė, su kokia gamta turime reikalą antropocene? Kiek „žmonių pasaulis“ dar lieka žmonių pasaulis, o „gamtos pasaulis“ – gamtos? Kiek pati gamta dar lieka tikrovė, o kiek – „hibridas“, utopija, vieta, kurion grįžti motyvuoja nostalgija? Kas antropocene yra pats žmogus sužalotos ir nykstančios gamtos akivaizdoje? Ar ir kaip galėtų būti įgyvendinta žmogaus atsakomybė už jo techninės veiklos poveikį klimato kaitai?

Vilniaus
universiteto
leidykla

knygynas.vu.lt
zurnalai.vu.lt